

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТНИ ЎРГАНИШ КОНЦЕПЦИЯЛАРИ ВА ЁНДАШУВЛАРИ

Эрниёзов Ўразбой Куклановичнинг – Тошкент давлат транспорт университети “Ижтимоий фанлар” кафедраси ўқитувчиси

Мамлакат ривожини ва янгиликларини ёшлар интеллектуал салоҳиятини ошириш учун ҳуқуқий ва ижтимоий-маънавий шарт-шароитларни яратиш, уларнинг ҳар жиҳатдан камол топишларини таъминлашга хизмат қилувчи «Ўзбекистон ёшлари – 2025» концепцияси ни ишлаб чиқиш заруратини вужудга келтирди. Ушбу заруриятдан келиб чиқиб, «Президент мактаблари», «Ижод мактаблари»ни ташкил этиш, мамлакатимиз ёшларининг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича беш ижобий ташаббусда илгари сурилган «Улғайиб келаётган ёш авлоднинг илм эгаллашга бўлган иштиёқи ва интеллектуал салоҳиятини ошириш» нинг муҳим вазифалар сифатида белгиланиши келажакда ўз билимларини жамият ривожини учун йўналтиришга қодир бўлган авлодни шакллантириш эҳтиёжи билан боғлиқ.

Республикамизда мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ илм-фанни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиб, жамиятни ислоҳ этишда янги, замонавий фикрлайдиган кишиларга эҳтиёжнинг ўсиб бориши, бу бевосита илм-фан соҳасини ривожлантириш билан боғлиқлиги эътироф этилган эди.

Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида илм-фанни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиб, жамиятни ислоҳ этишда янги, замонавий фикрлайдиган кишиларга эҳтиёжнинг ўсиб бориши, бу бевосита илм-фан соҳасини ривожлантириш билан боғлиқлиги эътироф этилмоқда. Жамиятдаги ислохотларнинг самарадорлиги маънавий ва табиий бойликлар, меҳнатсевар, ғайратли, бунёдкор халқимиз, шу билан бирга мамлакатимизнинг интеллектуал салоҳияти, ақлий бойлигига асосланишига алоҳида урғу берилмоқда. Ёшларнинг интеллектуал салоҳиятининг асоси ҳисобланган илм олиш фазилати ҳақиқатни билиш йўлидаги собит қадамлари фан, техника, технология, бошқарув ва замонавий компьютер технологияларни ўзлаштириш, жаҳон ютуқларини ўрганишга бўлган мақсадларини ифода қилади. Демак, илм-фан соҳасини илдам ривожлантириш, унинг тараққиётида жаҳон цивилизацияси ютуқларидан ижодий фойдаланиш, энг муҳими, юксак илмий салоҳиятга эга кадрларни тайёрлаш жамиятимиз ҳамда миллий давлатчилигимизни мустаҳкамлаш стратегиясининг таркибий қисмини ташкил этади. Дастлабки хулосалар шуни кўрсатадики, биринчидан, жамиятимиз тараққиётини таъминлашда ёш авлоди ҳар томонлама камолга етиштириш, унинг интеллектуал қобилият, ақл-заковатини юксалтиришни тақозо қилса, иккинчи томондан, ҳозирги замон

жамияти кўп жиҳатдан илм-фанга асосланувчи информацион, инновацион таракқиётга асосланади.

Ҳозирда ёшлар нафақат жисмоний ва маънавий соғлом ўсиши, уларнинг энг замонавий интеллектуал билимларга эга бўлган ёшлар учун зарур барча имконият ва шароитларни яратишдан иборат. Бу эса, табиийки, таълим тизимининг жамиятдаги сифат ўзгаришларига тўла жавоб бериши лозим бўлади. Шу муносабат билан таъкидлаш лозимки, XXI асда жамият таракқиётида шахс инновацион салоҳиятига катта эҳтиёж туғилмоқда.

Илмий салоҳият фундаментал илмий тадқиқотларни амалга ошириш шарт-шароитлари ва ресурсларининг тўпламидан иборат. Жамиятдаги ижтимоий-маданий омиллар илмий салоҳият ва илмий тадқиқот ишланмаларининг моҳир устаси бўлган, хусусан, тажриба-конструкторлик ва тажриба-технологик ишларни амалга ошириш шарт-шароитлардан фойдала оладиган кадрларга бўлган талабни тақозо этади.

Ҳозирги даврда турли билимларни тарқатиш ва истеъмолчиларга узатишнинг бутунлай янги технологиялари, методлари юзага келмоқда. Бу эса, илмий-фалсафий адабиётларда интеллектуалликнинг борлиқда билиш назриясини ишлата олиш қобилиятидан вужудга келади.

Ёшлар интеллектуал салоҳиятини ошириш жараёни ва унда ижтимоий-маданий омилларнинг аҳамияти интеллектуал фаолиятни техник имитация қилиш воситаларига эга роботларнинг яратилиши ходимларнинг янги технологиялар ва техника воситаларини такомиллаштириш ва кашф этиш бўйича ижодий қобилиятларини намоён этиши, ишлаб чиқариш жараёнини юксалтириш учун шарт-шароит яратади.

Ижтимоий фалсафада шахснинг ақлий салоҳияти, ақлий коэффициенти юзасидан олиб борилган илмий изланишлар мавжуд . Фалсафий изланишлар мобайнида шахснинг интеллекти, ақлий қобилиятини тадқиқ этишга эътибор берилганлиги сабабли муаммо доирасидаги илмий тадқиқотлар уларнинг таълимотида ҳам етарлича ўрганиш воситалари аниқланган. Шахснинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий фаолияти жамиятда ва оилада ижтимоий мавқеини топишида унинг ақлий салоҳияти етарли асос бўлмоқда. Шу сабабли ҳам шахснинг ақлий қобилияти ва имкониятлари билан бир қаторда унинг ижтимоий имкониятларини рўёбга чиқариш ҳамда камол топтириш зарур. Бу эса шахснинг интеллекти билан бир вақтда ижтимоий фаолияти юзасидан ҳам изланишлар олиб бориш заруратини туғдирмоқда.

Бугунги кунда шахснинг салоҳияти такомилида ҳам катта сакраш – чизиқли тафаккурдан ночизиқли тафаккурга, классик фандан ноклассик ва постноклассик фанга ўтиш содир бўлди. Бу ўтиш эмоционал ҳолатнинг эмас, балки асосан интеллектуал салоҳиятнинг ривожланиши самараси ва натижасидир. Шу муносабат билан инсоният маънавий эволюциясининг

келажаги интеллектуал салоҳиятнинг қайси шакли билан боғлиқлигини ёки белгиланишини, улардан қайси бири юқорироқ ёки қуйироқ эканини аниқлаш муаммоси юзага келди.

Ҳозирги замонавий даврдаги муаммоларни ҳал этиш жамият тараққиётида интеллектуал салоҳиятли авлодни тарбиялаш масаласининг ниҳоятда долзарблигини таъкидламоқда. Бу масала ҳам миллий, ҳам умумбашарий мазмун-моҳиятга эга, унинг ижроси инсониятни маънавият ва маърифатга, юксак баркамолликка, эзгуликка олиб боради. Шу сабабли ҳам интеллектуал салоҳиятли авлод ва уни шакллантириш муаммосининг ечимлари азал-азалдан халқимизнинг эзгу орзуси бўлиб келган.

Ёшлар интеллектуал салоҳияти унинг таркибидан жой олган «интеллектуал салоҳият»га ҳам эътибор қаратиш муҳим назарий-методологик аҳамият касб этади. Интеллектуал ресурсдан фарқли ўлароқ интеллектуал салоҳият ақлий-ижодий имкониятлар мажмуини англатади, улар кўпинча яширин, расман қайд этилмаган бўлса-да, қандайдир хатти-ҳаракатни амалга оширишнинг реал негизи саналади. Бинобарин, субъект муайян фаолиятни амалга оширмоғи учун хатти-ҳаракатларни ижро этиш, амалга ошириш, бажариш функциялари мажмуига, яъни ақлий меҳнат предметини ўрганишда тадрижийликни таъминловчи алоҳида, мураккаб ақлий ҳаракатлар йиғилмасига эга бўлиши лозим. Шунинг учун ҳам «Шахсий билим муқаррар тарзда интеллектуал салоҳиятни талаб қилади. Унда нафақат билиш борлиғи, балки билишга ҳаракат қилаётган шахс, унинг билимга қизиқиши, билимни талқин қилиш ва ундан фойдаланишга нисбатан шахсий ёндашуви, уни ўзига хос тарзда англаб етиши мужассамлашади» .

Мутахассислар тафаккурни билиш фаолияти сифатида тадқиқ этганларида, умумлаштириш даражаси ва воситалари, субъект учун янгилиги, фаоллик меъёри, воқеликни айтиш инъикос этишидан келиб чиқиб турларга ажратадилар. Шу маънода унинг интуитив, тасвирий-таъсирчан, образли, амалий, лисоний-мантикий, иждодий, назарий каби кўринишлари адабиётларда қайд этилади .

Ақлий билиш жараёнида унинг барча турларига хос тизимий белгилари меъёрий функцияларидан фойдаланиш муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эгадир. Дарҳақиқат, инсоннинг ҳар қандай малакавий-ихтисослашган, шунингдек, нафақат ботиний (ақлий, фикрий), шу билан бирга, ташқи (хулқий) хатти-ҳаракатлари ҳам муайян тарзда шаклланган меъёрий функциялар тизимига асосланади.

Ўзбек халқининг ўтмишига назар соладиган бўлсак, аждодларимиз ҳам ёшлар интеллектуал салоҳиятини юксалтиришга доимо эътибор бериб келган ва уларнинг доимо амалдаги орзуси бўлган, яъни бу истиқболли орзу доимий мақсадга айланган ва бундай орзуга эришиш нафақат оила бошлиғи ёки таълим

муассасаларидаги мураббийлар, балки юртимизнинг донишмандлари – зиёлилари (олимлар, шоирлар, ёзувчилар, тарихчилар, муҳаддислар) ва адолатпарвар ҳукмдорларнинг ҳам бош мақсади бўлган. Жумладан, бундай юксак орзу-истаклар Абу Наср Форобийнинг фозиллар жамияти («Фозил одамлар шаҳри»), Юсуф Хос Ҳожибнинг «Саодатга элтувчи билим», шунингдек, Ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Имом ал-Бухорий, Баҳоуддин Нақшбанд, Ҳожа Ахрори Валий, Ал-Марғиноний, Ан-Насафий, аз-Замаҳшарий, Нажмиддин Кубро, Яъқуб Чархий, Ҳожа Муҳаммад Порсо, Маҳдуми Аъзам Хожогон, Косоний, Ҳожа Юсуф Ҳамадоний, Абдулҳолик Гиждувоний ва бошқаларнинг «Илми ҳадис» йўналишидаги таълимотлари ва Ал-Хоразмийнинг дунёвий аҳамиятга эга бўлган кашфиётлари (алгоритм асосчиси), Ибн Сино тиббиёти, Абу Райҳон Берунийнинг қомусий илми ва ижтимоий-ахлоқий қарашлари, Амир Темур давлатчилиги ва тузуклари ҳамда унинг адолатли ижтимоий-ташқилотчилик ишлари, Мирзо Улуғбекнинг қоинот таълимини оммавий равишда олиб бориши (дорилфунун ташкил этиш) ҳақидаги таълимоти, Мирзо Бобурнинг таълимини ислоҳ қилиш соҳасидаги, Алишер Навоийнинг адолатли жамият қуриш ҳақидаги ва маърифатга чақирувчи таълимотлари, Маъмун академиясининг «Донишмандлик уйи»даги таълимотларида теран ифода қилинган.

XXI асрда жаҳон миқёсида таълим барқарор тараққиётни таъминловчи асосий омил сифатида эътироф этилиб, 2030 йилгача белгиланган халқаро таълим концепциясида «сифатли таълим олиш ва ижодий қобилиятни рағбатлантириш» долзарб вазифа сифатида белгиланди. Бу эса узлуксиз таълим тизимида ёшларнинг ижодий тафаккурини ривожлантириш, шу асосда уларнинг интеллектуал салоҳиятини таркиб топтиришнинг ижтимоий-маданий омилларини, унинг илмий асосларини такомиллаштиришни тақозо этади. Айниқса, ёшларда интеллектуал салоҳиятни шакллантиришнинг креатив тафаккур билан инновацион ёндашувлари жамиятнинг илмий қиёфасини идрок этиш заруратида мавжуд бўлади.

Дунёда ёшлар интеллектуал салоҳиятини шакллантиришнинг ижтимоий-маданий омилларини такомиллаштириш ва унинг фаолият муносабатини қарор топтиришга оид илмий-фалсафий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Шу билан бирга ёшларнинг танқидий ва ижодий тафаккурини ривожлантиришнинг назарий асосларини чуқурлаштириш, унинг устувор йўналишлари ва ғоялари асосида таълим олувчиларда илмий-инновацион фикрлашни шакллантиришга эътибор қаратилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев «...ёшларимиз мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва

имкониятларини сафарбар этамиз», – деб алоҳида таъкидлайди. Бу эса таълим жараёнидаги ёшлар интеллектуал салоҳиятини шакллантиришнинг ижтимоий-фалсафий ва ижтимоий-маданий омил эканлигини аниқлаштириш учун долзарб аҳамият касб этади.

Мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар таълим тизими билан боғлиқ. Янги ривожланиш босқичида узлуксиз таълимнинг ҳуқуқий асослари яратилган, ушбу соҳада ислохотлар бошланди. Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси асосида таълимнинг барча босқичлари, хусусан олий таълимда туб ислохотлар амалга оширилмоқда. «Илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш» вазифалари белгилаб берилди. Республикада талабалikka қабул қилиш, ўқув жараёнини ташкил қилиш, талабаларнинг билим даражасини баҳолаш халқаро андозаларга мослаштирилган. Бунда, айниқса, 2019-2020 ўқув йилидан бошлаб «ёшларимизга бир вақтнинг ўзида бир нечта олий ўқув юртига ҳужжат топшириш имкониятини беришимиз, ўйлайманки, уларнинг таълим олиш ҳуқуқларини кенгайтиришга хизмат қилади» .

Мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ислохотлар чуқурлашаётган бир пайтда корхона, ташкилот ва турли муассасаларнинг бошқариш самарадорлигини оширишда замонавий билимларни эгаллаган кадрларнинг ўрни долзарб муаммолар қаторига киради. Абу Райҳон Берунийнинг «Илм даргоҳига борар экансан, қалбинг кишини оздирувчи иллатлардан, одамни кўр қилиб қўядиган ҳолатлардан, рақобатдан, очкўзликнинг қули бўлишдан озод бўлмоғи лозим» , деган фикри ёшларнинг маънавий-ахлоқий камолоти илму-маърифат билан юксалиши ва интеллектуал салоҳияти билан ўз йўлини танлаш имконига эга бўлишини белгилайди. Шу боис таълим тизими, хусусан олий таълимдаги таълим-тарбия сифатига доир мавжуд муаммоларга ҳам алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Ёшлар интеллектуал салоҳиятига таъсир қилувчи омиллардан бири хулқ-атвор ҳисобланади. Тадқиқотчилар ёшлар интеллектуал хулқ-атворининг фалсафий жиҳатдан уч шакли мавжуд дейди. Улар қуйидагилар:

биринчиси – сўз, эрудиция захираси, мустақил ўқиган манба, китобларни тушуниш, мазмунини англаувчи вербал интеллект;

иккинчиси – шахснинг ижтимоий, итисодий, сиёсий муаммолар ечимини топиш қобилияти;

амалий интеллект деб номланган учинчи шакл белгиланган мақсадларни рўёбга чиқаришга хизмат қиладиган шахсий лаёқатдир .

Ёшлар интеллектуал салоҳиятини ошириш жараёни ва унда ижтимоий-маданий омилларнинг аҳамияти – бу инсоннинг шахсий, ихтисослашган ва ижтимоий эҳтиёжларини қондирадиган ақлий фаолияти ва субъект ёки

субъектлар гуруҳининг мақсад ва вазифаларни амалга ошириш жараёни самарадорлигини таъминловчи фаолиятдир.

Бозор иқтисодиёти муносабатларини модернизациялаш шароитида жисмоний меҳнат фаолияти сингари инсоннинг интеллектуал меҳнатига ҳам ҳақ тўланади ва бу меҳнат капиталга айланади. Интеллектуал капитал ҳар қандай ақлий меҳнатда аниқ қиймат мавжудлигини англатади. Интеллектуал капитал икки хил маънода, биринчидан, етук мутахассиснинг ақл-идроки, иккинчидан, инсон(инсон капитали)нинг интеллектуал мулки сифатида қайд этилган шаклда юзага келади .

Ҳозирги интеллектуал аср авлоди янада ақлли, билимли, одобли, соғлом ва бахтли бўлиши, яъни ўз ифодасини ахлоқий қадрият ва аждодлардан мерос инсоний фазилят ва хусусиятларни ўз онги, тафаккури, хатти-ҳаракатига мужассамлаштириши, дунёвий ва амалий ахлоқ тамойилларига тўла амал қилиши орқали англаб етади ва етмоқда. Ёшлар инсонга хос орзу-интилишларни рўёбга чиқариш, ички дунёси, унга ато этилган фазилят ва хислатларни охиригача англаш ва тушуниш, онгли ҳаёт кечириш учун моддий ва маънавий оламни икки муҳим омил сифатида уйғунлаштирса жамият ва давлат ҳаётида ўсиш, ўзгариш, юксалиш жараёнлари содир бўлади . Демак, баркамол авлоднинг интеллектуал салоҳияти, истеъдод ва қобилияти рўёбга чиқиши учун, энг аввало, унинг моддий асосларини яратиб бериш лозимдир. Бу моддий асослар аввало ҳуқуқий, тенглик ва эркинлик муҳитини яратишдир. Бу борада мавжуд бўлган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни тегишлича ўзгартириш, қўшимчалар киритиш, мақсадларга жавоб берадиган янги ҳуқуқий нормаларни ишлаб чиқиш ва Олий Мажлисида қабул қилиш катта аҳамиятга эга ҳисобланади.

REFERENCES

1. Ш.Мирзиёев.Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг йигирма тўққиз йиллигига бағишланган нутқи. //Халқ сўзи №186 сон.2020.
2. Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи // <https://president.uz/uz/lists/view/3851>.
3. Ўзбекистон Республикаси Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.2020 йил 29 декабрь <https://www.youtube.com>
4. Ж. С. Раматов (2022). ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ ЮКСАЛИШ ПАЛЛАСИДА. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 12-17.
5. Раматов, Ж. (1991). Гипотеза и прогноз в социальном познании (философско-методологический анализ). *Ташкент: Ўзбекистон*.
6. М. Н. Ҳасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ

- ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 608-613.
7. Rashid Usarovich Baratov, & Nilufar Jo, Rayevna Nazarova (2022). YOSHLAR HAYOTIY STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIMNING O'RNI. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 830-833.
8. Жуманиёз Султанович Раматов (2021). БАРКАМОЛ ВА СОҒЛОМ АВЛОД – ЎЗБЕКИСТОН КЕЛАЖАГИНИНГ ПОЙДЕВОРИ. Academic research in educational sciences, 2 (2), 225-229. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00187
9. М.Н.Ҳасанов, Б.Ж.Бекмуратов, Б.Ш.Турғунов, & У.С.Маматқулов. (2022). ФОРОБИЙНИНГ ТАЪЛИМОТИДА ЁШЛАР ВА ИНСОН ТАЛИМ-ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 124–129. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/625>
10. Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.
11. Abduraxmanova, X. K., Nalibayeva, Z. O., & Nazarova, N. J. R. (2022). IJTIMOIIY TARAQQIYOTGA ERISHISHDA TA'LIM MAZMUNINI TAKOMILLASHTIRISH. Academic research in educational sciences, 3(5), 1364-1370.